

JEDAN BOG DVAJU ZAVJETA

Katarina Kunić

SPECTRUM
časopis
studenta
KBF-a

DOGMATSKI BLOK

Uvod

Mnogi nailaze na teškoće uspoređujući Boga Starog i Novog zavjeta. Imajući u vidu cjelovitost poruke iznesene u Svetome Pismu, Boga se ne može *dijeliti*. Nakana ovog rada zato nije raspravljanje o starozavjetnom strogom monoteizmu i Božjoj *nemilosrdnosti* naspram novozavjetnog Trojstvenog monoteizma i poruke ljubavi Isusa Krista, već povezivanje dvaju Zavjeta (koje možda i prečesto strogo odvajamo) istim Božjim osobinama. Isto tako, cilj mi nije bio iscrpiti sve božanske osobine te tako doći do neoborivog dokaza o Božjoj jednosti, iznesenoj u objavi Pisma, nego sam s jednostavne četiri osobine, koje su opet tako očite svakome koji dublje proučava Sveto Pismo, nastojala što bolje opisati Boga kakav uistinu jest. Bilo mi je važno također staviti par redaka o Božjoj riječi u povijesti te o Božjoj riječi za čovjeka danas jer, kao što se ne mijenja Bog, ni njegova Riječ se ne mijenja. Čovjek je taj koji prihvaća ili odbija tu univerzalnu poruku.

1. Mjesto Božje riječi među ljudima povijesti

Uzimajući u ruke zapisani polog Objave kojom je zaduženo čitavo čovječanstvo, pojedinac može osjetiti težinu Riječi koja je sabrana između korica, a koja pritišće i njega – bio on ateist ili religiozni čovjek. Tijekom povijesti nijedna knjiga nije doživjela toliko odbijanja i toliko prihvaćanja. To je zato što čovjek u njene korice ne može ugurati sve prohtjeve i odgovore na pitanja koja si postavlja na način koji bi on želio i ne može zatvoriti zadnje poglavlje. To bi značilo zatvaranje čovjeka u njegov maleni, bespomoćni svijet, kraljevstvo iluzija i izgubljenosti, *bačenosti bitka* (M. Heidegger) i *smrti Boga* (F. W. Nietzsche) u kojem sam sebe svrgava. Takvi pokušaji tijekom povijesti samo su još više osvijetlili Riječ onima koji je traže u Božjim djelima prošlosti, sadašnjosti i budućnosti – cijele povijesti stavljene u Stari i Novi zavjet, ali nedovršene.

Čovjek nije mogao sam započeti svoju povijest. Osjetio je nečiju drugu ruku položenu na svijet kojemu je teškom mukom pokušao naći početak, a još teže cilj. Naravni napor koji je rodio filozofijom bio je pohvalan, ali nedovoljan da pronikne odgovore na čovjekovu samozatečenost u kozmosu. Ondje gdje nije mogao nastaviti čovjek, započeo je Bog svojom Riječju i zahvatom u čovjekovu povijest vođenu Duhom, i to u pogodno vrijeme, izabranom narodu i pojedincima, počevši od samog stvaranja do današnjice. Sve je to sadržano u dva zavjeta – Starom i Novom – kao konačni odgovor svih ljudskih samostalnih napora k Bogu. Iz toga se jasno vidi što, ili bolje rečeno – tko – je Prauzrok ili Počelo bez počela, kojeg su neumorno tražili umovi helenističkog svijeta te tko je jedini Bog Stvoritelj u čiju su se prisutnost toliko snažno uzdali Izraelci.

Povijest je jedna i jedan je Bog koji zadire u nju da se obrati čovjeku. Različit je samo put kojim čovjek vodi svoju svijest prihvaćajući Božji poziv, uvijek srcem. Tu se isprepliću Stari i Novi zavjet iz kojih se lako može polučiti Božji cilj – čovjekovo spasenje. Zbog toga se Bog kao jedan i trojstven može prepoznati po svojim osobinama, koliko god one bile međusobno naizgled neskladno predstavljene promatrajući dva Zavjeta, jedan pored drugog. Tu će čovjek otkriti Boga koji ljubi i prisutan je među ljudima djelujući u njihovu korist.

2. Bog Stvaratelj

Prvi opis unutar Svetoga Pisma na koji nailazimo jest onaj koji opisuje stvaranje, rezultat Božje stvaralačke osobine čiji čin nije konačan stvaranjem čovjeka, već se ono nastavlja u cijeloj ljudskoj povijesti, upravo kroz čovjeka, očitujući se u najizvršnijim činima. To znači da stvaranje nije tek puka reprodukcija materije koju bi Bog nagomilavao da zadovolji svoju potrebu za iskazivanjem moći koja se jasno može iščitati iz mentaliteta čovjeka zbog čega je i Božje stvaralaštvo dobilo negativnu konotaciju. Ovo je stvaranje drugačije, vođeno Duhom i zapovijedeno Riječju.

Jasno je da sve što je Bog stvorio *bijaše veoma dobro* (Post 1,31). I čovjek bijaše najveće dobro od svega stvorenog, stvoren na sliku i priliku Božju da nastavi Božje djelo. No, grijeh počinjen na samom početku te, čini se, za čovjeka zahtjevne zadaće, nastavlja se kroz povijest i kao da nužno prati Božje uspostavljanje jedinstva s čovjekom jer *zmija bijaše lukavija od sve zvjeradi što je stvorio Jahve, Bog* (Post 3,1). Kroz povijest kao da Bog *gradi i sadi*, a čovjek *ruši i čupa* (Jr 1,10) i to ne samo u materijalnom smislu. Ni prvi izvještaj o stvaranju nije opisan kako bi čovjek dobio uredan pregled slaganja stvari u kozmosu, već da opiše svu vrijednost stvaranja odnosa između njega i Boga, u koji se uvukao rušilac stvorenoga jedinstva i blizine.

Bog kao Stvaratelj nije se udaljio od svoga stvorenja. On obnavlja porušeno, ponovno izgrađuje, ali traži i čovjekov stvaralački napor. Želja za ponovnim stvaranjem odnosa s Bogom čovjeka nuka da popravi počinjeno i prihvati Savez koji mu Bog nudi kao iskupljenje. Grijeh, virus kojeg se čovjek ne može nikako osloboditi, izjeda iznutra srce naroda kojemu će Stvoritelj *dati novo srce i udahnuti novi duh* (Ez 36,26), kao što ga je udahnuo kod stvaranja. Time će čovjek kao novo biće, još neotkupljeno, moći dočekati svoje novo stvaranje – ono u Isusu Kristu, Riječi koja bijaše prije svega i *po kojoj je sve stvoreno*. Vrhunac stvaranja u drugom, Nestvorenom Adamu vraća ljude u prvotno stanje narušeno činom prvog, stvorenog Adama. Zabijanjem križa u zemlju u činu ponovnog stvaranja satrta je glava zmiji koja vječno vreba ljudsku petu.¹ *Evo, sve činim novo* (Otk 21,5) može reći samo onaj koji *ruši* i ponovno za tri dana *gradi* Hram ljudske povijesti (usp. Iv 2,19; Mt 27,40).

3. Bog Otac

Ako želimo povući paralelu između Božjeg očinstva Starog i Novog zavjeta, moramo uočiti i razliku koja se tu pojavljuje, a do koje ćemo ovdje doći počevši od očinstva u Starom zavjetu.

Židovska zajednica, svojom čvrstom sviješću o tome što znači obitelj, imala je jasnu predodžbu i o ulozi oca kao onoga koji sudjeluje u održanju života, odgoju, podržavanju, učenju i promicanju dobra unutar zajednice. Stoga takvo poimanje

oca nije prijećilo poistovjećivanje s Jahvom, koji također daje život osigurajući sve što je potrebno za egzistenciju i odgoj naroda kojeg osobno vodi kao svoje nejakio dijete koje bi se inače izgubilo u mnoštvu tuđih neočinskih Baalovih lica. Otac je također imao ulogu i poučavati svoje potomstvo Božjim zakonima – *Riječi ove što ti ih danas naređujem, neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima* (Pnz 6,6s).² Jednako tako Bog uči svoj narod, vodi ga kao što otac vodi vlastito dijete (usp. Hoš 11,3) sigurnom rukom *kroz pustinju (...) po zemlji kojom nitko ne prolazi* (Jr 2,6). Proroci su ti koji su najbolje iznijeli svu stvarnost Božjeg očinskog odnosa prema narodu i tragičnog sinovskog otpada naroda, u svoj bezumnosti (usp. Jr 4,22), od Boga koji žali (*djeca me ostaviše*, Jr 10,20), ali uvijek oprašta i prihvaća natrag svoju djecu osiguravajući im budućnost (*umjesto da im govore: vi niste moj narod, zvat će ih: Sinovi Boga živoga*, Hoš 2,1).

U Starom je zavjetu nositelj sinovske odgovornosti najčešće narod, iako se i pojedinci katkad stavljaju u očinski odnos s Bogom, i to češće kao oni koji predstavljaju narod, no drugačije nego je to u susjednih poganskih naroda čiji se vladar smatra naravnim sinom božanstva i kao takav se časti.³ U individualnom smislu Božji sin je svatko tko pravedno i s ljubavlju vrši njegove zakone. Tu se polako pripravlja put prema Novom zavjetu gdje se očinstvo očituje istodobno na isti, ali i na drugačiji način nego starozavjetno očinstvo koje se ne gubi, nego nam se otkriva u punini i poziva nas na novo sinovstvo, ono po Isusu Kristu, u Duhu Svetom.

Starozavjetno očinstvo se nastavlja u Isusovim prisposodobama (usp. Lk 15, 11-32; Mt 21, 28-32). Ono se podrazumijeva i kod Isusova blagoslova dječice kojoj pripada kraljevstvo nebesko i koja su dostojna zajedništva s nebeskim Ocem (usp. Mt 19, 13-15).

Izvršnost novozavjetnog očinstva je u Riječi, Jedinorođencu od Oca, koji se nastanio među nama i čiju smo slavu promatrali (usp. Iv 1,14), a nismo je prepoznali. Poseban božanski odnos Oca i Sina drugačiji je nego onaj Boga i njegova naroda. Jedinorođenac Bog odvijeka je u krilu Očevu i po njemu smo posinjeni za novo sinovstvo.

² Usp. *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam*, Prometej, Zagreb, 2005, str. 318.

³ Usp. J. GALOT, *Upoznajmo i slavimo Oca*, UPT, Đakovo, 1999, str. 44.

¹ Usp. I. GOLUB, *Prisutni. Misterij Boga u Bibliji*, Glas Koncila, Zagreb, 1995, str. 12.

Izvršavanje Očeve volje na križu, u svoj sinovskoj predanosti, posramila je ljudsko odmetničko sinovstvo koje nije spoznalo svu dubinu izgovorenog *Abbá* koje ponire najdublje u činu muke i smrti. Tu leži i tajna Božje *odsutnosti*, čovjeku nikad dokučive.⁴ Stoga je jasno da je to isti Bog koji je spreman dati svoga Jedinorođenca onom istom narodu kojega je nazvao svojim sinom, da ga razapne, kako bi taj isti narod povratio svoje sinovstvo, čak ga i proširio na sve sinove ljudske.

4. Savez i žrtva

Savez je *životni zahtjev*⁵ kojega Bog stavlja pred čovječanstvo. *Ovo su riječi (eleh ha d'barim», אלה הדברים*, kojima Bog upućuje Izraela da krene na put koji vodi u Obećanu zemlju i tako ispunjava dio Saveza koji otpada na njega (usp. Pnz 1, 1-8; Izl 20, 1-17). Bog je otpočetka pripremio za svoj narod *ugovor* kojim bi upravo ponašanje naroda da od nekakog djeteta, za koje se brine očinskom brigom, učini odraslu osobu odgovornu za sebe i svoje postupke. Svakim Božjim ugovorom započinjalo je sve novo. On je, vjeran svojim obećanjima, uredno izvršavao uvjete uspostavljene novim odnosom. No, čovjeku je svaki novi odnos bio prilika za iskazivanje jednokratne ushićenosti koja je splašnjavala do povreda svih točaka postavljenih za njegovo dobro. Počevši od prvih ljudi, nepoštivalaca uvjeta, čovjek se identificira kao kršitelj svetog dogovora koji nipošto nije imperativ opsluživanja krutih pravnih članaka, već lijek za održanje na životu, ljubav namijenjena Onome koji ljubi najdublje i pravila bez opreke životu. Adam i Eva, Noa, Abraham i njegovo obećano potomstvo, početne su točke od kojih je čovječanstvo postupno nizalo sve više prekršenih životnih odredaba sve dok nije došlo do one upozoravajuće točke o posljedicama nepoštivanja Saveza blizine. Tu se neumorni Bog uvijek iznova *bacao* na sastavljanje novog saveza po točkama ljubavi. Savez na Sinaju, najveći od starozavjetnih saveza, nije nešto što proizvodi kruto slovo zakona. U njemu se očituje sva *ludost* saveza kojemu Bog neprestano pristupa. Umjesto okretanja jedne strane drugoj i međusobnog rukovanja, zbiva se odvrćanje lica od Boga, vjernog davatelja Saveza i novih obećanja te velikodušno prijanjanje poganskim lažnim pogodnostima. Nitko ne pristu-

⁴ Vidi str. 8.

⁵ CELESTIN TOMIĆ, *Poruka spasenja Svetog Pisma Starog zavjeta*, Privincijalat franjevac konventualaca, Zagreb, 1983, str. 47.

pa takvom savezu, osim Boga koji u *ludosti* križa potvrđuje *ludost* Sinaja. Tako biva obnovljeno starozavjetno *eleh ha d'barim* čime je izraelski narod bio upućen u zemlju, gdje će poštivati sinajski zakon (deset zapovijedi). I ovdje je čovječanstvo upućeno u zemlju ljubavi gdje se poštuje zapovijed ljubavi (*Ljubi Gospodina Boga svoga...*). Krv žrtvovanih životinja, znak života, postala je krv Saveza s Jahvom (Izl 24, 4-4) i potpis kojega je izbrisao grijeh.⁶ No, Kristovom žrtvom proljeva se krv, čime je stavljen novi, neizbrisiv potpis rukom Boga Oca koji predaje božanskog Sina u ime definitivnog Saveza s čovjekom. Krist, slaveći židovsku Pashu, sebe je učinio pashalnim janjetom, a žrtvenik je zamijenio križem. Riječ, koja je bila kod Boga prilikom Saveza na Sinaju, utjelovila se i sama postala novi Savez.

5. Prisutnost i odsutnost

Ja sam tu – te riječi Bog neprestano ponavlja u povijesti Starog i Novog zavjeta. One tako odzvanjaju da se odašilju svemu što postoji te se istovremeno vraćaju njemu koji sam silazi do stvorenja. Bog je jeka koja se razliježe po zemlji i šalje riječi do nakraj svijeta koje (samo) bezumnici ne čuju (usp. Ps 19, 1-5; 14,1) te ne vide veličinu i ljepotu stvorova prema kojima možemo zamišljati njihova Tvorca (usp. Mudr 13,5). Onima koji su ga željeli spoznati i sam se objavio kao Prisutni. Zbog toga Boga nije nužno tražiti u nekoj nedostupnoj dimenziji svemira ili čisto razumskoj spekulaciji koja lišava vjere.⁷ On je ponajprije prisutan preko svojih konkretnih djela, vrhunskih čudesa koja su odraz njegove svemoći. Čuda koja je činio Jahve za svoj narod jednaka su onima koja je Krist činio. Izvorna nakana nije im utaživanje ljudske gladi za natprirodnim spektaklima, već očitovanje živoga Boga koji djeluje sada i ovdje. *Čudesa, kako ih shvaća Izrael očituju Božju stvarateljsku volju i kraljevsku moć. Isusova čuda dokaz su njegova božanstva.*⁸ Takav Bog, koji se djelima uprisutnjuje među ljudima, objavljuje svoje ime kao *Onaj koji jest* i tako potvrđuje jedno od dva najveća čuda Starog zavjeta – stvaranje, te ujedno navlače drugo čudo – izbavljanje iz ropstva u Egiptu (Izl 3,

⁶ Usp. *Prisutni. Misterij Boga u Bibliji*, str. 27.

⁷ Usp. JEAN MESNARD, *Bog po Isusu Kristu*, u: *Svesci*, br. 34 (1979), str. 59–65.

⁸ IVAN DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija*, Katolički bogoslovni fakultet, (interna skripta), str. 98–99.

1-15). Time narod prepoznaje Prisutnog i što On znači za njega. Stvarnost Božje prisutnosti osjetili su i proroci, posebno Izaija (7,14) koji naviješta dolazak Emanuela, *Boga s nama*. Doista, Bog dolazi i progovara *Ja sam tu s vama* te daje znak – zvijezdu i pjesmu anđela (usp. Lk 2,13-14; Mt 2,2).⁹ Bog čovjeku postaje bliži jer i sam postaje čovjekom ostajući Prisutni koji spašava.¹⁰ Isus sam sebe očituje kao onoga *koji jest*¹¹ (Iv 8, 28) kao Onaj koji bijaše prije Abrahama, a to prije svega znači: prisutan uz svoga Oca i Duha ljubavi.

No, ta Božja prisutnost s čovjekovog gledišta ponekad se gubi sve do odsutnosti u kojoj čovjek ne može Boga oćutjeti kraj sebe. To su osjetili ljudi svih vjekova, a najviše Bogočovjek. Bog Otac, koji žrtvuje svog Jedinorođenca ispunio je *šutnjom* očinske ljubavi ponor iz kojeg su izvučene i bacane najveće pogrde i boli njegovu Sinu od strane odmetničkog ljudskog roda. On dopušta do samog kraja ispijanje čaše nevjernosti koju je točio ljudski grijeh. To se vidi i u Starom zavjetu. Bog Otac, čiji nevjerni sinovi izdaju njegove zapovijedi dane preko Mojsija i proroka, u trenutku najveće sinovske nevjere uzvraća još većom očinskom ljubavlju. U trenucima najvećih nesreća za narod, Bog se povlači kako bi do vrhunca doveo svu zloću i učinio veliki preokret¹² u čovjekovoj povijesti. *To je Bog koji ljubeći pati i pateći ljubi i na taj način i čovjekovu patnju uzima u svoju ljubav, a svoju ljubav pokazuje kao patnju za čovjeka. Takva patnja ljubavi i ljubav u patnji omogućuje novi oblik ljudskosti.*¹³

6. Božja riječ za ljude današnjice

Svijet tamo i ovdje. Ovdje se malo što promijenilo. Ljudi žive nasjedajući na trikove sekulariziranog, znanošću opterećenog

⁹ Usp. GÉRARD HEINZ, *Bog se ne otkriva samo riječima*, u: *Svesci* 47 (1982), str. 11–12; IVAN GOLUB, *Prisutni. Misterij Boga u Bibliji*, Glas Koncila, Zagreb, 1995, str. 20.

¹⁰ Hebr. ישוע (Ješua), »Bog spašava«.

¹¹ Grč. «εγώ ειμι» (*»ego eimi«*) u Iv 8,28; u Septuaginti (LXX), Izl 3,14 Bog se objavljuje Mojsiju ovako: »Εγώ ειμι ο ών«, što je prijevod hebr. אהיה השר אהיה (*»ehjeh ašer ehjeh«*).

¹² Obično se ta promjena označava hebrejskim glagolom שוב (šub) koji znači obraćanje, vraćanje, odvrćanje, povratak itd.

¹³ B. LUJIC, *Starozavjetni proroci*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004, str. 231.

društva koje je samo sebe ispraznilo i tu ispraznjenost nastoji nadomjestiti vremenom bez predaha – za znanost, ekonomiju, proizvodnju, čak i umjetnost koja više gotovo da ne odražava *pulchrum* života, nego se gubi izvlačeći se iz kaljuže u koju joj je glavu turio pritisak ubrzanja. Neki ipak gledaju prema svijetu koji je *tamo*. Sveto Pismo je jednostavno što se toga tiče – mudri i ljudi, izgubljeni i nađeni, vjerni i nevjerni. Ono nije prošlost – *vremena neznanja* (Dj 17,30)¹⁴ očita su danas više nego ikad. Od vremena kada su neuki ribari nadahnuti Duhom progovarali riječi Božje, poruka Božja nije se promijenila. I danas, ona je očita mnogim neukima, a učeni ju ne vide ni kroz precizno izrađene mikroskope. Dakle, neznanje o Bogu je svezremensko.

Malo toga *svjetovnoga* je danas prožeto Bogom. Možda je *posvjetovljenje* započelo u trenutku kada je ono tako razumljivo, božanski izrečeno *Ja sam tu s vama* zamijenjeno ljudskim *Ja sam Bivstvujući*. Otada čovjek stavlja Boga u apstrakciju, koju često ne razumije. Nepokrenuti Pokretač postaje apstrahirana Apstrakcija od koje zazire i sama filozofija, stavljajući sve adute u rukav onoga što je nazvano *ratio*. Tu počinje čovjekova moć, samovladalaštvo i razvoj znanosti kojoj pojam *Prisutnoga* postaje prašina ispred kućnog praga.¹⁵

Kršćanska teologija je počela od Svetog Pisma i dobro poznatoga *obrazloženja nade* (1Pt 3,15) te je u početku jasno pokazivala kako je kod dokazivanja Boga suvišna pretjerana apstrakcija. To čovjeku treba i danas – iznenaditi ga drugačijim no što on očekuje, umjesto tzv. znanstvenog i naučnog, predočiti mu Božju riječ na augustinovski način *da ga u izvodima može slijediti i neuk mali čovjek (...)*¹⁶

I teologija je posvjetovnjena. Očita je nedostatnost teološkog govora koji od same bijede svijeta, elanom suvremenog čovjeka koji sve može, skače u visine idealnog Božjeg kraljevstva, neprepoznatog u sferama svjetovnog smoga. Zato zajedno s Anselmom možemo uskliknuti *O misera sors hominis, cum hoc perdidit ad quod factus est. (O, jadan je usud ljudski, kad*

¹⁴ Usp. J. ĆURIC, *Dokazivanje Božje opstojnosti nekoć i danas*, u: *Kateheza* 4 (1982), br. 2, str. 51.

¹⁵ Usp. S. KUŠAR, *Bog kršćanske objave*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001, str. 8–9; W. KASPER, *Ima li Bog još smisla?*, u: *Bogoslovska smotra* 60 (1990), str. 7–9.

¹⁶ Usp. *Dokazivanje Božje opstojnosti nekoć i danas*, str. 66.

je izgubio ono čemu je napravljen!)¹⁷ Nije li prvi grijeh samih početaka Svetog Pisma jednak današnjem i nije li mu cilj isti – vladavina čovjeka bez Boga?! Vidimo da se još nalazimo kod pradavnih početaka – zato ni Bog nije drugačiji od onoga koji je bio u početku. Takvoga Boga današnje društvo treba prepoznati u Svetom Pismu – Boga koji stvara, Boga koji vodi povijest i Boga koji ljubi, u relaciji osoba, u zajedništvu Trojstva.

Zaključak

Prečesto se pravimo da je vrhunska poruka koja nam je namijenjena od Boga upućena nekoj zamišljenoj civilizaciji koja se nalazi u, niti sami ne znamo kojem, dalekom kutku svemirske galaksije. Oni koji Boga traže znaju provjeriti sve predjele onoga što je čovjek do danas upoznao prije nego što zavire u ono što im je najbliže – same sebe. Ako sebe i upoznaju, ne znaju se poistovijetiti sa svetopisamskim piscima koji šalju tako snažnu poruku: tražite Boga i hodite s njime! Bog dvaju Zavjeta ima sve osobine pravoga Boga koji utražuje čovjekovu žeđ da mu postane sličan. Čitajući njegovu Poruku, čovjek to postizanje sličnosti može osjetiti. Iako nikad u potpunosti neće znati kakav je Bog, može oćutjeti kako Ga želi veličati što ga je stvorio i kako to želi činiti s drugima. Čovjek je uvijek težio istome – Tvorcu, izričući tu svoju težnju na najrazličitije načine. Uvijek je bio Božji stvor i to se nikada neće promijeniti, bez obzira na njegove samovoljne prohtjeve uvjetovane vremenom u kojem živi. Toga treba biti svjestan uzimajući u ruke Božju objavu iz koje će mu progovoriti Bog dvaju Zavjeta o onome o čemu nikad nije ni razmišljao. Tada će se moći složiti riječima što ih kaže sv. Pavao: *Ali nema razlike između Židova i Grka; isti je Gospodin sviju, bogat za sve koji ga zazivlju, jer: Tko god zazove ime Gospodnje, spasit će se* (Rim 10,12-13). Amen!

Literatura

- ANSELMO CANTERBURYJSKI, *Quod vere sit deus*, svezak prvi (Prosligion), br. 1 (Capitulum I), Demetra, Zagreb, 1997.
- B. LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
- CELESTIN TOMIĆ, *Poruka spasenja Svetog Pisma Starog zavjeta*, Privincijalat franjevac konventualaca, Zagreb, 1983.
- GÉRARD HEINZ, *Bog se ne otkriva samo riječima*, str. 8–14.
- GOLUB, *Prisutni. Misterij Boga u Bibliji*, Glas Koncila, Zagreb, 1995.
- IVAN DUGANDŽIĆ, *Biblijska teologija*, Katolički bogoslovni fakultet (interna skripta).
- J. ĆURIC, *Dokazivanje Božje opstojnosti nekoć i danas*, u: *Kateheza 4* (1982), br. 2, str. 49–66.
- J. GALOT, *Upoznajmo i slavimo Oca*, UPT, Đakovo, 1999.
- JEAN MESNARD, *Bog po Isusu Kristu*, u: *Svesci*, br. 34 (1979), str. 59–65.
- Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam*, Prometej, Zagreb, 2005.
- S. KUŠAR, *Bog kršćanske objave*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
- W. KASPER, *Ima li Bog još smisla?*, u: *Bogoslovska smotra 60* (1990), str. 1–9.

¹⁷ ANSELMO CANTERBURYJSKI, *Quod vere sit deus*, svezak prvi (Prosligion), br. 1 (Capitulum I), Demetra, Zagreb, 1997, str. 250–251.